

LADAK - DEŽELA MED GORAMI

Drago Kladnik

UDK 914(540"Ladak")

LADAK - DEŽELA MED GORAMI

Drago Kladnik, Inštitut za geografijo Univerze, Trg francoske revolucije 7, 61000 Ljubljana, Slovenija

Članek prikazuje manj znano pokrajino v indijskem delu Himalaje, katere glavni naravni značilnosti sta goratost in sušnost. Ljudje so se naravi prilagodili s spoštovanjem naravnih zakonitosti. Tu se prepletajo budistične in muslimanske prvine, vendar je budi zem še vedno prevladujoča.

UDC 914(540"Ladak")

LADAKH - THE LAND AMONG THE MOUNTAINS

Drago Kladnik, Inštitut za geografijo Univerze, Trg francoske revolucije 7, 61000 Ljubljana, Slovenia

The article represents less known region in the Indian part of the Himalaya ranges. Its basic natural features are mountainous relief and aridity, to which people adopted successfully, with the respect of natural laws. Here bhuddistic and islamic elements are intermixing, but the role of Bhuddism is still predominant.

Ladak privlači ne le nenasitne avanturiste, temveč vse bolj tudi ljubitelje gora. Tu so se stoletja križale pomembne trgovske poti, ki so vodile vse tja do Jarkanda in Samarkanda na severu, Lhase na vzhodu, v Kašmir na zahodu in dolino Kulu na jugu in od tam naprej v Gangeško nižavje. Za popotnika niso v ospredju zanimanja volna pašmina, riž, čaj ali sol, ki so tradicionalno trgovsko blago, temveč nenadkriljivo zlitje starodavnih religij, stoletne zgodovine in nenavadne pokrajine. Čeprav je Ladak danes politično del indijske zvezne države Jammu in Kashmir (Kašmir), ima samosvoje pokrajinske poteze in je dobobra ohranil samosvoj način življenja.

Poznan je tudi pod imeni "Lunina pokrajina", "Mali Tibet", ima pa tudi romantični vzdevek "Poslednji Shangri La". Obsega zaprte doline v povirju Inda (Ind, Drass, Nubra, Zanskar in druge), glavnega vodotoka v območju indijske Transhimalaje. Upravna enota Ladak meri 98 000 km², povprečna nadmorska višina pa je nekaj nad 4000 m. Ponekod so tudi doline in planote nad 4500 m visoko. Poseljuje ga okrog 135 000 prebivalcev, torej je povprečna gostota prebivalstva le 1,4 preb./km². Dejansko pa je poselitev osredotočena v manjših poselitvenih jedrih v dolinah, kjer je mogoča kmetijska obdelava.

Najbolj značilni lastnosti pokrajine sta goratost in izrazita sušnost. Gore so razvrščene v več gorskih vencev (na seve-

ru Karakorum, v sredini Ladaško in Zanskarsko gorovje ter na jugu Visoka Himalaja), ki jih delijo globoko zarezane doline Inda in njegovih pritokov. Ladaško in Zanskarsko gorovje, imenovani tudi Transhimalaja, predstavljata geološko mejo med Indijsko podcelino na jugu in Tibetansko visoko planoto na severu (6). Prečenje 3500 m visokega prelaza Zoji La na poti iz Kašmirja daje vtis, kot da smo stopili na nek drug planet. Iz prešerno zelenih, gozdnatih gorskih prostranstev na južnih obronkih Himalaje vstopimo v divjo pokrajino skoraj gola skalovja. Mogočni venec Himalaje ustvarja padavinsko senco in zapira Ladak pred blažilnimi južnimi vplivi. Ostra meja pa se je zarisala tudi v drugih geografskih značilnostih in v kulturni pokrajini in je omogočila, da so ladaška ljudstva (animistični Dardi, šiitski Balti in budistični Ladačani) tradicionalno samobitnost obdržali praktično nespremenjeno skozi stoletja.

Januarska temperatura v središču (Leh) je -8°C, julijska pa se povzpne na +17°C, s čimer je primerljiva z januarskimi temperaturami vzdolž severnega povratnika v Indiji. Letna temperaturna amplituda je tako okrog 25°C. Izrazita je tudi dnevna amplituda in se giblje med 14°C v decembru in 18°C v juniju, medtem ko je julija samo 6°C. Minimalna temperatura pade pod -40°C, maksimalna pa doseže celo +43°C (1). Količina padavin je majhna (do 20 mm letno)

Slika 1: Že vzpon na bližnje vzpetine pričara čudovito kontrastnost pokrajine: trdo rumenilo kamnite puščave in vpijoče, sveže zelenilo bogatih polj, pregrajenih s kamnitimi zidovi, med katerimi so samotne hiše in redko drevje topolov in vrb, ki služi za gradnjo in kurjavo. Posnetek prikazuje velik obdelovalni kompleks severno od pokrajinskega središča Leh v smeri proti kitajski meji. Vodnat pritok Inda dopušča namakanje na veliki površini, kar je omogočilo tudi nastanek in razvoj večjega naselja. (Foto: D. Kladnik.)

Slika 2: Povsod, zlasti pa v višje ležečih naseljih, kjer prevladuje nomadsko pašno gospodarstvo, ima skoraj vsaka družina živino, če ne drugega vsaj kozo ali dve. Poleti se velike črede jakov preselijo na visokogorske pašnike nad 4000 m visoko. Glavni vir dohodka za živinorejce je kozjereja, katere proizvod je volna pašmina, pravzaprav puh na prsih odraslih živali. Ena žival da letno okrog 500 gramov puha, ki ga rokodelci v Kašmirju predelajo v tople in mehke šale, zelo iskane in cenjene na trgih širom sveta. (Foto: D. Kladnik.)

Slika 3: Najbolj izrazita reliefna enota v Ladaku je Visoka Himalaja, ki pa v tem delu ne presega višine 7100 m. Za razliko od dolomitnega Zanskarskega gorovja jo sestavljajo magmatske in metamorfne kamnine, ki jih preoblikujejo številni ledeniki, na namočenih južnih pobočjih dolgi tudi več kot 30 km, na severnih obronkov pa bistveno krajši. (Foto: D. Kladnik.)

in je primerljiva z Indijsko puščavo. Le v Zanskarju na jugu Ladaka je pozimi več snega.

Sušnost je zaznamovala pokrajino z

Slika 4: Med najbolj značilnimi budističnimi elementi v Ladaku so zidovi Mani, ki so praviloma blizu vasi, lahko pa stojijo tudi osamljeno. Visoki so meter do dva, široki dva do tri metre, v dolžino pa merijo od nekaj metrov pa vse tja do kilometra. Na vrhu so raznobarvni ploščati kamni z ugraviranimi molitvami (mantrami): Om Mani Padme Hum ali po naše "Pozdravljen dragulj v lotusovem cvetu". (Foto: D. Kladnik.)

goloto in pomanjkanjem zelenja, vendar je bila pred tisočletji, ko so se naseljevali prvi priseljenci, manj izrazita, saj so tu

našli dobre pašnike. Še več, po ustnem izročilu je bila celo v polpreteklem obdobju vegetacija bolj bogata kot danes. To pa pomeni, da je bil Ladak vseskozi izpostavljen erozijskim procesom, ki so vztrajno krčili obnovljive naravne vire. Ocenjuje se, da so skoraj četrtino ozemlja nekoč zalivala jezera, kar je povzročalo močnejše izhlapevanje in zato obilnejše padavine ter bogatejšo vegetacijsko odejo (4).

Stenske rezbarije dokazujejo, da so Ladak že tisočletja izkoriščala nomadska plemena iz osrednje Azije, Baltistana in severne Indije. Šele ko so iz Indije prispele budistični misionarji, so nastala prva stalna naselja v dolinah. Namakanje so vpeljali Dardi in iztrgali puščavi mnoga rodovitna, sorazmerno ravna zemljišča v dolini zgornjega Inda. Postopoma se je spreminjalo tudi poimenovanje Ladaka. Kitajski popotnik Hiuan Tsong v 7. stol. poroča o pokrajini Ma lo pho (Rdeči deželi). Poznan je bil tudi kot Katchampa (Dežela snega), Ripul (Dežela gora) in ne nazadnje Ladwak (Dežela pod prelazi), iz česar je nastalo današnje ime.

Budizem je v svojem širjenju iz Kašmirja prej dosegel Ladak kot Tibet. Že v 9. stol. je bil razširjen v južnem in zahodnem delu pokrajine. Tibetanska lamaistična oblika budizma je prodrla v Ladak v 10. stol. in v tem času je bilo zgrajenih nič manj kot 108 samostanov. Politična zgodovina Ladaka kot samostojnega kraljestva sega v leto 950 našega štetja, ko je zavladała tibetanska dinastija. Pri obrambi budizma pred pogostimi vpadi sosednjih Baltov in Mogulov z zahoda, Kašgarcev s severa in Tibetancev z vzhoda je pozneje odigrala ključno vlogo namgijalska dinastija. Vladarji so poskušali zajeziiti prodirajoči vpliv islama z ustanavljanjem novih samostanov v 16. stol. (med njimi Hemis, Tsemo in Stakna). Ladaško zlato obdobje se je pričelo leta 1533, ko je kralj Sojang Namgijal združil celotno ozemlje in prenesel prestolnico v Leh, kjer je zgradil veliko palačo. Tedaj so izvajali mnoga javna dela, zlasti gradnjo poti in mostov. Dinastija Namgijal je še danes prisotna, čeprav je njena vloga razvrednotena in je njen član (prebiva v palači Stok blizu Leh) poslanec v indijskem parlamentu (4).

Danes je Ladak v marsičem bolj

tibetanski od Tibeta samega, kar je še posebno drastično pospešila agresija Kitajcev v Tibet po 2. svetovni vojni. Po neenah sporih med novonastalima državama Indijo in Pakistanom je bil Ladak tako kot Kašmir razdeljen med obe državi. Po vdoru Kitajske v Tibet (1959) se je na vzhodu odprlo novo krizno žarišče, zato je še danes v pokrajini prisotno številno vojaštvo. Leta 1962 je Kitajska okupirala del Ladaka na vzhodu. Zaradi vseh teh konfliktov, strateške pomembnosti Ladaka in njegove prometne izoliranosti je bil vse do leta 1974 za tujce praktično zaprt. Še danes je za večino obiskovalcev (z izjemo letal) pokrajina nedostopna vsaj pol leta (v hladni polovici), saj je prelaz Zoji La (čeprav najnižji med tremi na poti iz Srinagarja v Leh) zaradi obilnih snežnih padavin neprevozen.

Arijci so prvotno naseljevali ves severni del Indijskega podkontinenta. V to skupino so spadali prvotni budisti v Kašmirju in Dardi okrog Gilgita (današnji Pakistan). Rumena rasa izvira iz Tibeta, od koder so počasi poseljevali Ladak pastirski nomadi. Današnje prebivalstvo je večidel rezultat mešanja obeh skupin, pa tudi Monsov s severa Indije. Ladaščina se precej razlikuje od Tibetansčine, čeprav obe spadata v isto jezikovno skupino in uporabljata tibetansko pisavo. Sestavlja jo množica različnih dialektov, ki so zaradi slabe prometne povezanosti ohranili številne posebnosti. V obeh urbanih središčih (Lehu in Kargilu) je govorica tako različna, da se ljudje sporazumevajo le z največjo težavo. Budistična družba kljub odprtosti nima strogo vzpostavljenega izobraževalnega sistema, kar je posledica dominantnosti samostanske tradicije. Na žalost sodobni izobraževalni programi, ki jih večinoma kreirajo in izvajajo priseljenci, zlasti na višjih nivojih, ne upoštevajo posebnostim ladaškega okolja prilagojenih spoznanj. Vpeljujejo splošne stereotipe, prilagojene vseindijskim potrebam, ki na preprost način prilagajajo zahodnjaške življenjske vzorce.

Ladaška družba je odprta in demokratična, kar je posledica tolerantnega budističnega izročila. Takšna odprtost je v kontrastnem nasprotju s podrejenostjo žensk v islamskem svetu in ortodoksno

socialno stratifikacijo hinduističnega sistema kast. Omejenost razpoložljivega zemljišča in krhko ravnotežje med naravo in človekom narekujeta značilno družbeno organiziranost, ki naj omogoča ohraniti vzajemnost med razpoložljivimi viri in potrebami ljudi. Razvila sta se sistema poliandrije in primogeniture, v prvi vrsti zaradi nadzora prebivalstvene rasti (2).

Osnovna značilnost takoimenovane poliandrije je matriarhalni sistem, ki se navezuje na dedovanje po primogenituri (dedovanje prvorojenca), kar preprečuje drobitev posesti. Mehanizem poliandrije je preprost. Izmed številnih bratov v družini je najstarejšemu namenjena vodilna vloga, mlajši pa lahko odidejo in se odločijo za samostojno življenje v svetu, ali pa ostanejo doma, pri čemer so napram najstarejšemu bratu v polslužabniškem odnosu. Tovrsten odnos vključuje tudi poroko z njegovo ženo. Če se želijo poročiti z lastno, morajo zapustiti dom in si ustvariti novega, vendar nimajo pravice zahtevati ničesar od skupne družinske posesti. Znotraj poliandrične družine pripadnost otrok opredeljenemu starševstvu ni pomembna. Vsi otroci se štejejo za sad najstarejšega brata, ki ga imajo za "velikega očeta", mlajše brate pa za "mlajše očete". Natančno obraten sistem je pri tistih družinah, ki imajo samo potomce ženskega spola.

Naslednji nenavaden pojav budističnega družinskega ustroja, tesno povezan s poliandrijo, je navada, poznana pod imenom "mala hiša". Ko najstarejši sin doseže zrelost in se poroči, se starši hvaležno umaknejo v manjšo hišo poleg glavnega posestva, s seboj vzamejo žival ali dve in obdržijo le toliko zemlje, kolikor je potrebno za samopreživljanje. Pomembna sestavina ohranjanja naravnega ravnovesja je bila in je še v dejstvu, da se po ocenah okrog 7 % prebivalstva obeh spolov odloča za meniški stan, za katerega je značilen celibat (prepoved proke). Na izbor mladih lam (menihov) mora na predlog vaškega župana dati pristanek tudi oče, saj vsi sinovi ne morejo med menihe, ker mora nekdo prevzeti vodenje posesti (4).

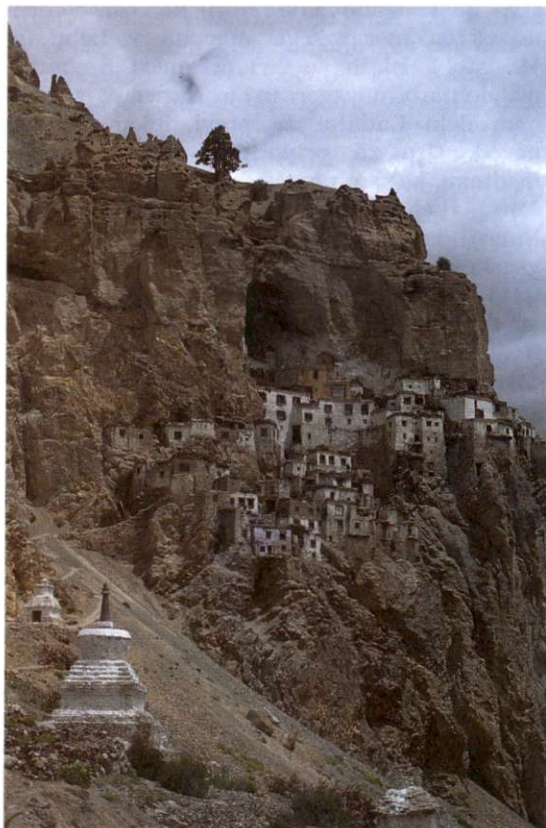
Poleg budizma sta v Ladaku prisotna tudi islam in krščanstvo, v južne doline pa je prodril tudi hinduizem. Krščan-

stvo je le slabo zakoreninjeno, osredotočeno okrog moravskega misiona v Lehu (iz 19. stol.). Islam se širi iz smeri Kašmirja po dolinah navzgor in je danes v zahodnem delu Ladaka že prevladujoča veroizpoved. Gre za pripadnike šiitske ločine, medtem ko so ponekod v lokalnih središčih (Leh, Padum v Zanskarju, dolina Nubra) izolirani pripadniki sunitov, ki se vseskozi neproblematično prilagajajo budistični kozmopolitski skupnosti. Natančnejša verska sestava kaže, da je v Ladaku 81,7 % budistov, 15,6 % muslimanov, 1,1 % hinduistov, 1,1 % kristjanov in 0,5 % sikhov (1).

Ljudje na podeželju, bodisi poljedelci bodisi živinorejci, žive razpršeno na površini okrog 60 000 km², na nadmorski višini med 2750 in 4500 m. Takšna višinska raznolikost se odraža v izjemnih podnebnih in pokrajinskih razlikah, ki povratno učinkujejo na veliko pestro življenjskih vzorcev. Med najvišjimi in najnižjimi naselji je v načinu preživljanja le malo skupnega. Glavni reliefni kategoriji za poljedelsko izrabo sta aluvialne terase in ogromni vršaji, ki so jih nanесли pritoki na prehodu iz stranskih v glavne doline. Velikost naselij je odvisna od velikosti razpoložljivega zemljišča in količine razpoložljive vode za namakanje. Vasi v zgornji dolini Inda so povprečno na vsakih 3 do 10 km. Večina je vzpeta kakšnih 50 do 100 m nad reko, kjer so nekatere obešene na robove pobočnih stopenj kot kakšna gnezda ujed. Na splošno pripadajo tipu gručastih naselij, kjer pa je več razpoložljivega prostora, je poselitev tudi razložena in so hiše tudi po 100 m vsaksebi. Hiše so večinoma dvonadstropne. Pritličje je namenjeno prezimovanju živine, zgoraj pa je stanovanjski prostor. Pred uveljavitvijo steklenih oken je bila osrednji prostor ladaške hiše kuhinja, ki je že po naravi vselej "topla", saj leži v osrčju zgradbe (4).

Ne le duhovno, temveč tudi materialno predstavljajo najpomembnejši izraz ladaškega budizma samostani, imenovani gompe. Gompa pomeni samotni prostor in večina samostanov je res postavljena v samotnih dolinah, nad vasmami na pobočjih ali na vrhovih manjših vzpetin. Arhitektonsko izjemno dovršeno dopolnjujejo in nadgrajujejo pokrajinsko podobo. Veči-

Slika 5: Po svoji arhitektonski drznosti in slikovitosti med sicer številnimi samostani izstopa Phugtal (ime pomeni Čez volino), dve uri hoda odmaknjen od glavne karavanske poti v vzhodnem delu Zankarja. Njegovo osrčje je bilo v 11. stol. izdobljeno v pretrtem apnencu, pozneje (največ v 15. stol.) pa so v neposredni okolici kot kakšna orlovska gnezda zgradili dodatna bivališča za menihe, ki jih je danes 93. Kot osrednji samostan ima v okoliških vaseh tudi podružnične enote, ustanovljene z namenom učinkovitejšega zbiranja donacij. (Foto: D. Kladnik.)

del so zgrajeni pravokotno, pri čemer so stanovanja pod sakralnim prostorom v isti zgradbi, ali pa so okoli njega v ločenih, manjših objektih. Nekateri samostani so v nadstropjih; največji jih imajo tudi do 8. Samostani so tudi največji zemljiški posestniki, saj so sčasoma v svojo last pridobili glavnino razpoložljivih zemljišč. Vloga pri razdeljevanju pridelkov jim je prinesla ogromno bogatstvo, katerega

Slika 6: Zima je v Ladaku obdobje počivanja, med katerim prebivalci najdejo tudi čas za obiskovanje samostanskih festivalov. Le redki festivali so poleti, med njimi tudi znamenita prireditev v samostanu Hemis, kjer je posebno slovesno vsako dvanajsto leto, ko razstavijo največjo samostansko dragocenost, orjaško tanko (nekakšno obredno zastavo), skrbno vezeno in okrašeno z dragim kamenjem. Obiskovalci od blizu in daleč zavzeto opazujejo plese groteskni mask, namenjene predvsem izganjanju hudobnih duhov. (Foto: D. Kladnik.)

presežke so preivali v zlato, srebro in ne nazadnje v umetniške dosežke, ki pa so v preteklosti žal pogosto privabljali plenilce. Gompe so bile ranljive zlasti na ravnini, zato so jih pričeli graditi na vzpetinah, kjer so jih lahko, utrjene kot trdnjave, lažje branili (3).

Za kmetovalce delo na zemlji ni le v funkciji boja za preživetje, temveč odraža tudi statusno vrednoto. S tem ko je

večina družbe vpeta v kmetovanje, je vitalnega pomena ohranjanje krhkega naravnega ravnovesja. Mnogi posamezniki izkazujejo kulturnim rastlinam nekakšno notranjo hvaležnost. Tudi uživanje čanga (lokalno pivo), čampe (kuhane ječmenove moke) in masla v raznih ritualih in slovesnostih ponazarja njihov odnos in zahvalo plodovom zemlje, ki jo sicer skopa narava hvaležno vrača skrbnim gospodarjem (5). Le skromnih 210 km² je obdelovalnih površin in sadovnjakov, zato je agrarna gostota zelo visoka: okrog 630 preb./km² (4). Vsakdanje življenje je tesno povezano z naravo. V tovrstno sožitje le malenkostno posegajo skromni tehnični pripomočki, pri čemer se je razvilo občutljivo ravnovesje med človekom, njegovim naravnim okoljem in menjajočim se ritmom letnih časov, ki pa je v novejšem času vse bolj ogroženo z vdorom sprememb, t. i. tehničnega napredka, za katerega kaže, da se mu noben del sodobnega sveta ne more izogniti.

Z naraščanjem nadmorske višine se ladaški kmetovalec umno prilagaja razpoložljivim količinam zemljišča, vode in sončne energije. Tovrstna vzajemnost je plod dolgotrajnega prilagajanja mnogih generacij. Okolje nagrajuje vztrajnost tistih, ki odkrivajo in spoštujejo njegove zakonitosti (3). Ladaški kmet je pravzaprav izredno skrben gospodar. Povsod, kjer sicer skromne zaloge lesa za kurjavo omogočajo neodvisnost od kurjenja posušenih živalskih iztrebkov, pase živali na njivskih strniščih kar se da dolgo po žetvi, tako da izkoristi možnosti naravnega gnojenja. Temu so prilagojena tudi stranišča. Gre za suha zbirališča iztrebkov, ki jih obdobjno odstranjujejo in raznašajo na okoliške njive. Po žetvi in gnojenju se še pred zimo, ko zemlja globoko zamrzne, polja še enkrat skrbno preorjejo. Ko spomladi zemlja odmrzne, jo najprej zalijejo z vodo, preorjejo, ponovno pognojijo in spet preorjejo. Setvi sledi intenzivna skrb za kvaliteten in obilen pridelek, pri čemer sta zlasti pomembni opravili pletev in zadostno namakanje. Vodo zanj dobijo iz potokov snežnice, ki jih prestrežejo in po bolj ali manj dolgih namakalnih kanalih (tudi več kot 10 km) speljejo do obdelanih površin, do katerih vodijo manjši kanali, ki jih po potrebi odpirajo

in zapirajo z velikimi kosi ruše. Medsebojni odnosi med sosedi so skrbno urejeni in zagotavljajo enakomerno zastopanost in obremenjenost vseh porabnikov. Plevel se porabi za živinsko krmo. Pletev in namakanje sta praviloma ženski opravili, kar je bržkone starodavna tradicija, saj večina za delo sposobnih moških že od nekdaj v poletnem času zapusti domove in poišče zaslužek v trgovskih karavanah (danes turističnih) kot nosači ali vodniki transportnih živali (konj, mul in oslov).

Njive pripravljajo za obdelavo s treblienjem in čiščenjem odvečnega kamenja, ki ga odlagajo na robovih kot varovalne ograde, ali pa z njim gradijo terase in tako zmanjšajo strmino in omogočijo namakanje. Varovalne ograde imajo več namenov: delijo posest, varujejo pred vetrom in tudi pred snežnimi in kamnitimi plazovi ter nanosi naplavin.

Za potrebe prehranjevanja vojske so v Ladaku opravili številne raziskave možnosti intenziviranja kmetovanja. Vpeljali so nekatere rastline, ki uspevajo v bolj surovih pogojih, s čimer se je obdobje rasti podaljšalo kar za mesec in pol. Razen tega izvajajo pospeševalne projekte na področjih ogozdovanja, piščančjereje, visoko kakovostne kozjereje in pridelovanja krmnih rastlin. Skoraj polovica sredstev za pospeševanje razvoja je namenjena gradnji cest in mostov. Pomembni so tudi razvojni programi za izkoriščanje lokalnih energetskih virov, zlasti izkoriščanje sončne energije, ki jo uveljavljajo predvsem skupine ekološko osveščenih strokovnjakov. Raziskave kažejo, da se z ustrezno gradnjo (velika steklena okna) zaradi dolgega sončnega obsevanja lahko tudi glavnina ogrevanja hiš v zimskem času veže na izrabo energije Sonca (4).

1. *Geography of Jammu and Kashmir*. New Delhi, 1986.

2. *India's Western Himalaya. Insight Guides*. APA Publications. Singapore, 1992.

3. Rao, N., Storm, K., van Gruisen, J. 1989: *Ladakh - The Secret Land beyond the Himalayas*. Singapore.

4. Rizvi, J. 1989: *Ladakh - Crossroads of High Asia*. Oxford.

5. *The Future of Agriculture in Ladakh*. Leh, 1989.

6. Weare, G. 1986: *Trekking in the Indian Himalaya*. Victoria, Australia.